

Gustav Vasas silverkonfiskationer.

1520-talet var en händelsemättad tid i vårt land. Efter Gustav Vasas befrielsekrig dignade landet under en stor skuldbörda. Den myndige riksbyggaren väjde inte vid valet av sätt att hastigt skaffa pengar genom att låta kyrkorna släppa till sina dyrbarheter. Dylikt hade tidigare förekommit under beteckningen lån, och kung Gösta hade kanske i början de bästa avsikter... Men återbetalningen av de silverskatter, som upptogos vid denna första s. k. konfiskation — silveruppbörd vore kanske ett både finare och riktigare namn — dröjde och blev aldrig av. Det finns ett brev till Vadstena kloster från en av reformatörerna, Laurentius Andree, som i rent Luthersk ande söker bevisa det berättigade i kravet att klostret skulle avstå från en del silverföremål, särskilt det silver, som börjat förarbetas till ett relikskrin åt Katarina, Birgittas dotter. Efter Västerås riksdag begynte också en »uppbörd» av kyrkornas silverpjäser. Man kan se hur skrivarna, den nya tidens män, med välbehag i den stora nyupplagda räntekammarboken anteckna alla ordinarie inkomster, där konfiskationerna av monstranser, kalkar och helgonbilder upptecknas bland spannmål, oxar och smör. Egendömligt nog kunde den annars så konservativa lantbefolkningen smälta sådana tillgrepp, som i deras ögon helt enkelt borde ha uppfattats som rov. Men däremot syntes kyrkans klockor ha ansetts som omistliga. För att få behålla klockorna släppte allmogen hellre till sina egna dyrbarheter som ersättning eller gävo frivilligt kyrkans heligaste kärl i utbyte. Kring klockan vilade en magisk kraft; utan den fanns varken rätt gudstjänst eller jordfästning. Dess malm innehöll magiskt verkande kraft.

Detta överraskande förhållande kunde konungen draga nytta av några år senare, då han åter var i behov av pengar för statens räkning. Eftersom folket inte höll styvare på sina heliga klenoder borde staten kunna begagna dem. Vid samma tid hade reformationsverket genomförts; 1536 beslöts att svensk mässa skulle införas. En del altarkärl blevo genom den nya kulten så småningom onödiga. Det är onödigt att säga, att inte kungen skulle ha lärt av vad Henrik VIII i England och Kristian III i Danmark kort förut förstått att utvinna av en kyrkoreformation, som förenades med konfiskation. Så kom år 1540 den största av alla silveruppbörder, nämligen den som företogs i de båda rikaste svenska stiftet, Linköpings och Skara stift. Året därpå följdes den av en uppbörd i Småland och 1545 i Mälardalskapen. Mera begränsning unnades uppbörderna i norra Sverige och Finland.

De stora mängder silver som på detta sätt flöto in i den kung-

O. Källström, Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer. Stockholm, Diakonistyrelsen bokförlag 1940. Kr. 7: 50.

liga skattkammaren blevo i flesta fall föremål för lagring; endast 1523 års konfiskation omsattes till valuta för att betala den stora fordringsägaren, Lübeck. Men största delen förvarades i kistor och kom att utgöra en mer eller mindre privat reservfond för den nya dynastien. Hur stor omfattning fick konfiskationen? Källström har gjort en beräkning, slutande på 3222 kg., som säkerligen inte är för hög. Särskilt stor ur statlig inkomstsynpunkt är den inte. Den överträffas betydligt av vad som kunde inflyta i kammaren årligen från rikets silverbergverk. Man frågar sig onekligen, varför allt detta besvär med kyrkans egendom? Kanske ligger förklaringen i kungens nästan maniakaliska förhållande till klingande metaller. Efter skattkammarens föreståndare, den lincopensiske titulärkaniken Eskil Mikaelis, konungens högst betrodde kamrerare, kallades det rum, vari silverskatten förvarades, för herr Eskils gemak. Det låg nära konungens egen våningssvit, och det uppgives att konungen gärna låg och sov i denna kammare — en gripande bild av den förkroppsligade girigheten.

I Källströms nyligen utkomna stora undersökning om Gustav Vasas silveruppbörder återfinner man en vidlyftig katalog uppställd sockenvis över samtliga silverkonfiskationer. I de flesta fall äro silverpjäserna specificerade, och denna förteckning är synnerligen givande för den, som vill skaffa sig en bild av vad en svensk medeltidskyrka kunde äga i altarkärl av ädel metall. Först och främst berövades kyrkorna i regel en *kalk*; inte sällan ägde en kyrka nämligen flera. Decimeringen av kalkar måste ändå betecknas som mycket hård, och man kan i våra landskyrkors bestånd av kalkar iakttaga en kraftig nytillverkning under 1500-talets senare hälft. Allmogens medgörlighet vid denna reduktion av det som var ett av kyrkans förnämsta föremål, och ett av de allra heligaste bland de vigda kärnen, är egendomlig. Den står i bjärt motsats till deras ömsinhet om klockorna, som nyss omtalats. Kastar inte detta förhållande ett bjärt ljus över hur litet kristnade svenska folket hunnit bli under de första fyra hundra åren? Lika lätt som kalken försvann *monstransen*, förvaringsplatsen för den heliga hostian. Genom den nya mässan kom den ur bruk, officiellt dock först på Västerås riksdag 1544. Men bruket med »*elevatio sacramenti*» nämnes rätt ofta senare under 1500-talet. Föga konsekvent var Gustav Vasa själv, när han 1550 strängt förebrådde kyrkoherde Nils i Vadstena, att denne på eget bevåg »*platt avlagt elevationem Sacramenti*, det en icke ringa förargelse ibland den enfaldige allmoge bringande varder». I 1571 års kyrkoordning bibehölls också hostians upphöjelse, och först vid Uppsala möte avskaffades bruket. *Monstransen* blev ersatt med oblatask för förvaring av hostian.

Bland andra föremål av ädelmetall nämnas i handlingarna rätt ofta *kors*, som begagnats både som prydnad på altaret och vid processioner. Någon sträng skillnad mellan dessa kategorier kan icke upprätthållas. Tvärtom synes altarkorset på fot vid tillfälle

ha begagnats i processioner, sedan det försetts med en hålk som fästs på processionsstaven. Av notiserna att döma ha krucifixen bestått av ett träkors, försett med beslag av silver och guld. Det dyrbaraste och största konfiskerades av självaste Olaus Petri i Stockholms dominikanerkloster och vägde över 11 kg. Det kallades »Heliga Lösen» och betraktades som undergörande.

Figurskulpturer i ädel metall omtalas sällan; sannolikt hade deras antal i medeltidskyrkorna aldrig varit så stort. Vanligast äro bilder av enskilda helgon, särskilt av Maria. Andra helgonbilder, som omtalas äro en Johannes, en Hieronymus och en Sebastian från Västerås domkyrka, en Henrik från Stockholms Storkyrka, en Olov från Skeninge dominikanerkloster o. s. v.

Relikskrin äro icke så ofta nämnda; troligen ha de icke varit så vanliga av dyrbarare metall. Man kan sluta till detta av en ofta upprepade uppgift som denna: »brutit silver... av ett skrin» — en uppgift, som också kastar ett bjärt ljus över konfiskationens framfart. Silver av det slag, som registrerats på detta sätt, kan emellertid också ha härstammat från andra föremål såsom krucifix o. a. De i kontinentens större kyrkor rätt vanliga helgonskrinena i kistform, vilka bevara helgonets kvarlevor, ha av naturliga skäl varit ovanliga i Sverige — vårt land led ju brist på inhemska helgon med officiell påvlig sanktion ur deras dyrkan. De mest kända var S. Eriksskrinet i Uppsala domkyrka, som konfiskerades under Gustav Vasa eller nedsmältes under nordiska sjuårskriget, Katarinaskrinet i Vadstena, som aldrig blev fullbordat och som redan omtalats, Davids skrin i Munktorp vägande nära 40 kg. m. fl.

En mycket vanlig grupp utgöres av *kronor*, både sådana som prytt vissa helgons huvud och sådana som använts som brudsmycken. I regel kan man antaga, att även de förra utlånats som brudprydnad. Nu hände det, att de största och vackraste, som hamnade rakt ned i den kungliga skattkammaren, fick göra tjänst som kungaprydnader på prinsessornas huvuden. Så antages vara fallet med den tunga kronan, som enligt en uppgift t. o. m. var av guld och som Johan III år 1577 skänkte drottning Karin. Tidigare hade sådant förekommit under den mera anständiga formen av lån, t. ex. när kung Kristoffer av Baiern 1445 begärde av abbedissan i Vadstena kloster att till sin drottningens kröning få låna »then alder beste oc kostelichste Crone som i hane», vilken han lovar att ordentligt återlämna. Det kan vara av intresse att erinra om brudkronans samband med Mariabildernas drottningkrona för att belysa den sedermera så fastrotade föreställningen om brudkronan som den kyska jungfruns hederstecken. Kronornas betydelse och egenskaper i detta hänseende förklarar också det starka motstånd, som konfiskationen av denna föremålsgrupp medförde. Alldeles som klockrovet framkallade missnöjet men inte överförandet av kalkar och monstransar, altartjänstens heligaste och dyrbaraste kärl, till kungens skattkammare, blev det ett gny,

när brudtillbehören såsom kronor och smycken försvunno från landskyrkorna. När missnöjet blev för starkt ute i bygderna, nödgades man kompromissa och kvarlämna ett lämpligt antal brudkronor; de »unnades igen», som termen lyder, mot skälig avgift, förstås. Och därigenom uppstod en ny inkomstpersedel, »brudskatten». I regel kom en krona att bibehållas per härad, åtminstone blev det så i Östergötland. Allmogens intresse för kyrkans brudkrona förklaras emellertid inte bara av dess samband med folklig sedvänja utan enligt min mening särskilt därav, att vissa kronor, som voro särskilt populära, utlånades inte bara till socknens brudar utan också till grannsocknarna (även utanför häradet) och beredde kyrkan en ingalunda obetydlig inkomst. Ett mycket talande exempel på detta har jag funnit i Risinge i Östergötland, vars »bevarade räkenskapsbok från 1500-talet ger bevis för detta.

Slutligen kan det erinras om att konfiskationshandlingarna redovisa för några altarräddskap av mindre vanligt slag, som icke sakna intresse såsom »amplar», ablutionskanna, kommunionssked, och oljekar. *Amplar* (ampullæ) äro kannor, som förtecknas parvis, den ena innehållande kommunionsvin, den andra vatten. Vattnet begagnades dels för blandningen med vinet, som föreskrives i katolsk rit, dels för rensköljandet av kalken och tvättningen av officiantens händer. *Kommunionsskeden* har använts att hålla det vatten, varmed nattvardsvinet skall blandas, i kalken. Endast ett ett fåtal sådana skedar kunna beläggas genom handlingarna. I talrika notiser omnämnas *oljekar*, oftast kallade »chrismekar», som tjänstgjorde som behållare för den heliga oljan och som bestod av tre hopfästade cylindrar. Den ene innehöll den balsamtillsatta chrisman, som användes till vigning av altare, nattvardskärl, klockor m. m., vidare den s. k. oleum catechumenorum, dopoljan. Rätt få uppgifter finnas också om *rökelsekar*, detta beroende på att ädelmetall sällan användes till sådana föremål; vida vanligare var bronzen.

En ingalunda obetydlig mängd silver, som togs, härrörde från textilier. Hit hörde t. ex. *korkåpespännen* (agraff) samt *clipeuspendant*, en knapp eller kula, som genom sin tyngd höll clipeus (ryggskölden) nedåtsträckt. På svenska kallas det förra vanligen brås, ibland också spenne eller span. Hur sådana kunde användas, sedan de tillvaratagits av kronan för att rädda landet, belysas av en ofta citerad episod, att »käre husfrugan», d. v. s. drottning Margareta, av det från Öster- och Västergötland inkomna kyrkosilvret »anammade» några »förgylte korkappeknappar» till en vikt av inte mindre än 8,82 kg. Mera oviss till sin användning äro den s. k. *kåpebonaden* och *ströningarna*. De förra utgöras troligen av utsmyckning i ädel metall på korkåpens kantbård t. ex. helgonfigurernas attribut eller inskrifter. Stundom synas de vara parvis applicerade besättningsstycken i olika fasoner och prydda med infattade stenar. Långsträckta sådana stycken kallas »spän-

ger». Ströningarna äro metallprydnader utströdda över en textil-
yta. Ofta förekomma de i stor myckenhet t. ex. i Västerås dom-
kyrka, där det tillvaratogs »141 st. ströningar och spenner, på
en svart flygels mantel» samt »3 små belete-kjortlar, två av dem
voro av flogell, och en utav rött silke, därpå ströningar och spen-
ner 182 st.» Ströningar räknas också till brudprydnaden, kanske
därför att de brukade smycka en »Vår-Frubelätes mantel». På
en Mariabild i Julita kyrka hade t. ex. hängt »några förgyllda
ströningar och små bråsser», som användes till brudens prydna-
der. De löstes därför av sockenbönderna »till brudsilver» för 2
ungerska gyllen.

Andra föremål av dyrbart material, som fick följa med till herr
Eskils gemak, voro *biskopkräklar* från domkyrkorna (en också
från Vadstena birgittinerkloster) samt s. k. *kyssåvlor* (pax te-
cum). En notis om den sistnämnda i Västerås domkyrka säger att
den var försedd »med en grå cammehij» (kamé). Troligen ut-
gjorde den det mittfält, som mässbesökaren skulle kyssa (frids-
kyssen under avsjungandet av Agnus Dei).

Ett kapitel för sig bilda de många *votivgåvorna*, som skänkts
till kyrkans helgon till tack för hjälp eller helbrägdagörelse. Så-
dana gåvor kunde vara en baldakin, som S:t Erik flera gånger fick
och som troligen kom till användning vid de högtidliga proces-
sionerna med det undergörande helgonskrinet.

Rent magiska föreställningar ligga också till grund för mera
dyrbara gåvor. Så berättas t. ex. att herrskapet på Beenhammar
skänkte ett barn av silver och ett av vax, alltså dockor, sedan
deras barn tillfrisknat från sjukdom på grund av S. Katarinas
förböner. S. Erik i Uppsala återgav genom sina kraftiga förböner
hälsan åt en gosse, som fått svår kallbrand, varefter modern off-
rade till tack ett ben av silver. En del egendomliga konfiskations-
föremål få genom sådana notiser sin förklaring t. ex. ett silver-
öga, ett ben, fiskar av silver, ibland förgyllda, vilka voro ytterst
vanliga i kyrkor vid kusten. Sådana föremål voro tydligen votiv-
gåvor för god fiskelycka. Ett annat föremål var ax av silver,
som tycks ha förekommit nästan uteslutande i Mälardalens län.
De antagas ha varit votivgåvor för god årsväxt, givna åt S. Erik,
som var den hedniska fruktbarhetsguden Frös arvtagare. Ett stöd
för detta antagande utgöres av en intressant uppgift i Erikslegen-
den om ett offer av ett förgyllt silverax till helgonet. När offret
väl var gjort, heter det, »fingo de regn som åkrarna behövde, nytt
väderlek och god årsväxt».

Ett studium av Gustav Vasas konfiskationer av kyrkosilver har
ur många synpunkter visat sig vara lönande forskningsuppgift.
Det är dr Olle Källström, som nu tagit sig denna uppgift före och
i sin doktorsavhandling, Medeltida kyrksilver från Sverige och
Finland, framlagt intressanta resultat. De ha visat sig givande för
historikern av facket; inte minst Gustav Vasas ekonomiska politik
under första tredjedelen av hans regering får sin belysning. Kyrko-

historikern hämtar också ur denna avhandling mycket av intresse, och en liturgiforskare finner här ett värdefullt material, som belyser katolsk kult i Sverige samt dess förhållande till evangelisk åskådning. Av referatet här ovan framgår också, att boken innehåller en mängd stoff för kulturhistorikern att bearbeta, för att icke nämna personhistorikern, som hittar många förut okända namn på präster, kyrkovårdar m. fl. Slutligen är det givet, att materialet kanske i första hand kommer att omhändertagas av konsthistorikern, som har att bearbeta de långa inventarielistorna, vilka belysa beståndet av olika silverpjäser i Svenska kyrkor.

Bengt Cnattingius.

Recensioner.

Homiletik.

Yngve Brilioth: I St. Sigfrids Stift. Tal och predikningar 100 s. 2 kr. C. W. K. Gleerups förlag (1940).

Denna samling tal och predikningar låter läsaren följa Växjöstiftets biskop i hans ämbetsgärning i begynnelsen av hans episkopat. Den ger glimtar ur den omfattande verksamhet, som numera avkräves en svensk biskop. Vi höra honom tala i vigningens stunden till de unga prästerna, som skola gå åstad i själasörjarens gärning. Han står i mitten av präster redo att installera en nytillträdande kyrkoherde. Han kommer till församlingen för att solleniter inviga en ny kyrka eller åter öppna en restaurerad helgedom. Han har att öppna en ungdomskurs eller teologisk studiekurs. Allestädes skall biskopen vara tillstädes med ett vägledande och trostärkande ord.

Med tacksamhet mottar man dessa episkopala tal med dess frimodiga syn på prästämbetet såsom den levande skriften och helgedomen som ett stycke

av budskapet om den kände Guden, med dess frimodiga ord om Guds ords kraft och om den andliga mognadens väg som den enda rätta vägen i det ekumeniska arbetet.

Här och var synes en för författaren ny anknytning i tankegång och uttryckssätt till förgångna släktens förebilder kunna spåras. Törhända har det gamla St. Sigfrids Stift gjort gamla ord på nytt levande för den nye biskopen, vilken förvisso som få har öra för det äkta och alltfört levande i arvet från fordom.

A. A.

E. v. Wessberg: Välsignelsen i Kristus. Efterlämnade högmässopredikningar utgivna av Ax. Malmberg. 210 s. 3:75. C. W. K. Gleerups förlag (1939).

Under drygt trettio år kallades prostén Wessberg att predika någon av aftnarna vid den årliga adventsveckan i Lunds domkyrka. Att han skulle anmodas, och att han, så länge ohälsa ej lade hinder i vägen, skulle komma, var alldeles självfallet. Det